

ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ ΤΩΝ ΗΘΩΝ¹

ΠΡΟΛΟΓΟΣ²

Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἶχε τρεῖς κλάδους, τρεῖς ἐπιστῆμες, τῆ

1. Οἱ Α. Μ. Π. εἶδαν τὸ φῶς τοῦ κόσμου στὰ 1785, στὴν ἀκμὴ τῆς σκέψης καὶ τὸ μεσουράνημα τῆς δημιουργίας τοῦ Κάντ. Ἡ δημοσίευση τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἦταν ἓνας μοναδικὸς πνευματικὸς θρίαμβος τοῦ Κάντ ὅτε ἀπὸ τὴν τρικυμία καὶ τὸ σάλο, ποὺ εἶχε δημιουργήσει σ' ὅλη τὴ Γερμανία ἡ πρώτη ἔκδοση τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου (1781). Ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἦταν καταπληκτικὴ καὶ ξεπέρασε κάθε προσδοκία. Μέσα σ' ἓνα χρόνο βγήκε καὶ σὲ δεύτερη ἔκδοση καὶ ὡς τὰ 1801 σὲ 8 ἐκδόσεις καὶ ἀνατυπώσεις.

Οἱ Α. Μ. Π. εἶναι τὸ πρῶτο κριτικὸ ἠθικὸ ἔργο τοῦ Κάντ. Στὴ φιλοσοφικὴ ἐξέλιξη τοῦ Κάντ διακρίνονται δυὸ περίοδοι, ἡ προκριτικὴ καὶ ἡ κριτικὴ περίοδος. Ἡ πρώτη περίοδος ἀρχίζει στὰ 1746 (χρονιὰ τοῦ πρώτου ἔργου τοῦ Κάντ) καὶ τελειώνει στὰ 1770 (χρονιὰ τοῦ πρώτου κριτικοῦ ἔργου τοῦ Κάντ). Ἡ δεύτερη ἀρχίζει στὰ 1770 καὶ τελειώνει στὰ 1804 (χρονιὰ τοῦ θανάτου τοῦ Κάντ). Ἡ προκριτικὴ περίοδος εἶναι ἡ ἐρευνητικὴ περίοδος τοῦ πνεύματος τοῦ Κάντ, ἡ περίοδος τῶν μελετῶν, τῶν ἀναζητήσεων, τῶν πνευματικῶν διασταυρώσεων, ζυμώσεων καὶ κινήσεων. Ἡ κριτικὴ περίοδος εἶναι ἡ περίοδος τῆς ὀριστικῆς μορφῆς τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας, ὡς κριτικῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἠθικὴ σκέψη τοῦ Κάντ στὴν προκριτικὴ περίοδο πέρασε ἀπὸ τὴ δογματικὴ καὶ νοολογικὴ ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Wolff, ἀπὸ τὴν Ἀγγλικὴ ἠθικὴ φιλοσοφία καὶ τὴ φιλοσοφία τοῦ Rousseau. Στὰ πρῶτα ἠθικὰ ἔργα του (1746 — 1755/1760) ὁ Κάντ τὴν ἠθικὴν του στηρίζει στὴν ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς Leibniz - Wolff, τὴν ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς τελειότητος. Στὰ ἔργα ἀπὸ τὰ 1755/1760-1770 εἶναι φανερὴ ἡ ἐπίδραση τῆς ἠθικῆς τῶν Ἀγγλῶν φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Shaftesbury, Hutcheson καὶ Hume. Ἡ ἠθικὴ τῶν φιλοσόφων αὐτῶν στηρίζεται στὴν ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος. Στὸ ἔργο του «Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen» (1764) ὁ Κάντ τὴν ἠθικὴν στηρίζει «στὸ αἰσθημα τῆς ὀμορφίης καὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς ἀνθρώπινης φύσης». Τέλος μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς ἠθικῆς τοῦ Rousseau ἡ ἠθικὴ σκέψη τοῦ Κάντ ἀνακαλύπτει τὴν ἀρχὴ τῆς καθαρῆς ἠθικότητος μέσ' στὰ βίβη τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καὶ προσανατολίζεται ὀριστικὰ πρὸς τὴν κριτικὴ ἠθικὴ μὲ κέντρο τὸν ἄνθρωπο, τὸν καθαρὸ λόγον καὶ τὴν ἠθικὴ συνείδηση. Οἱ ἠθικὲς θεωρίαι τοῦ Κάντ τῆς προκριτικῆς περιόδου ἀναπτύσσονται στὰ ἔργα του 1) Principiorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio. 2) Versuch einiger Betrachtungen über den Optimismus. 3) Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration von Dasein Gottes. 4) Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen. 5) Träume eines Geistessehers... Σχετικὰ μὲ τὴν ἠθικὴ φιλοσοφία τῆς κριτικῆς περιόδου, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ ἀναφέρονται στὴν εἰσαγωγικὴ μελέτη, εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς ἔργα. 1) Kr. d. r. Vernunft. Der Kanon d. r. V. 2) Kr. d. Urteilskraft. 3) Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft. 4) Anthropologie in pragmatischer Hinsicht. 5) Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht.

2. Σὲ καθέν' ἀπ' τὰ μεγάλα ἔργα του ὁ Κάντ προτάσσει ἓνα Πρόλογον ἢ μὲ εἰσαγωγή, ὅπου ἀναπτύσσει σὲ γενικὲς γραμμὰς τὸ βαθύτερον περιεχόμενον τοῦ ἔργου

φυσική, τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν λογικὴν.³ Ἡ διαίρεση αὕτη εἶναι τελεία καὶ σὲ ἀπόλυτη ἁρμονία μὲ τὴ φύση καὶ τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων καὶ δὲν ἔχει λόγον καμμιὰ ἄλλη τελειοποίηση· μόνο πὺν πρέπει νὰ προστεθῆ ἡ ἀρχή, στὴν ὁποία στηρίζεται ἡ διαίρεση αὕτη, γιὰ νὰ μπορέσουμε μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἀπ' τὸ ἓνα μέρος ν' ἀποκτήσουμε ἀπόλυτη βεβαιότητα γιὰ τὴν τελειότητά της, ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος νὰ καθορίσουμε μὲ ἀκρίβεια τὶς ἀναγκαῖες ὑποδιαίρεσεις.

Κάθε θεωρητικὴ γνώση εἶναι ἢ ὕλικὴ καὶ ἀναφέρεται σ' ἓν' ἀντικείμενο ἢ τυπικὴ⁴ καὶ ἀναφέρεται μόνον στὴ μορφή τῆς καθαρῆς διάνοιας καὶ τοῦ καθαρῶς λογισμοῦ καὶ γενικὰ στοὺς καθολικοὺς νόμους τῆς σκέψης, χωρὶς καμμιὰ διάκριση τῶν ἀντικειμένων. Ἡ τυπικὴ φιλοσοφία λέγεται λογικὴ, ἡ ὕλικὴ ὁμοίως φιλοσοφία, πὺν ἔχει νὰ κάμῃ μὲ ὠρισμένα ἀντικείμενα καὶ μὲ τοὺς νόμους τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν, εἶναι διπλή. Γιατὶ οἱ νόμοι αὐτοὶ εἶναι ἢ νόμοι τῆς φύσης⁵ ἢ νόμοι τῆς ἐλευθερίας.⁶ Ἡ ἐπιστήμη τῶν πρώτων νόμων λέγεται φυσικὴ, ἡ ἐπιστήμη ὁμοίως τῶν δευτέρων νόμων λέγεται ἠθικὴ. Ἡ πρώτη λέγεται καὶ φυσικὴ φιλοσοφία, ἡ δευτέρη καὶ ἠθικὴ φιλοσοφία.⁷

Ἡ λογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ χῆ καθόλου ἐμπειρικὰ στοιχεῖα, δηλαδὴ στοιχεῖα ὅπου οἱ καθολικοὶ καὶ ἀναγκαῖοι νόμοι τῆς σκέψης θὰ ἐθεμελιωνόσαν ἀπάνω σὲ ἀρχές, πὺν θὰ ἐπήγαζαν ἀπὸ τὴν ἐμπειρία· γιὰτὶ ἄλλοιῶς δὲ θὰ

του. Καὶ ὁ Πρόλογος αὐτὸς φωτίζει τὸ γενικὸ πνεῦμα τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ Κάντ κι' ἐκφράζει τὸ βαθύτερο περιεχόμενον τῆς ἠθικῆς του, πὺν στηρίζεται στὴν ἠθικὴ οὐσία τοῦ κόσμου καὶ στὰ βαθιὰ κι' αἰώνια κινήματα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, στὴν ἀπόλυτη ἀγαθότητα, στὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἀγνότητα, στὸν ἠθικὸ σεβασμὸ, στὴν ἠθικὴ αὐτονομία κι' ἐλευθερία.

3. Ἡ διαίρεση τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας σὲ λογικὴ ἢ διαλεκτικὴ, φυσικὴ (μεταφυσικὴ) καὶ ἠθικὴ εἶναι ἡ Πλατωνικὴ διαίρεση τῆς φιλοσοφίας (Κικέρ. Ἀκαδ. I. 5.19, Σέξτ. Ἐμπειρ. Πρὸς μαθηματ. VII. 16). Ἡ διαίρεση αὕτη ἐπεκράτησε σ' ὅλη τὴ μεταριστοτελικὴ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἰδίως στὴ στοικὴ φιλοσοφία.

4. Τὸ νόημα, πὺν ἔχουν οἱ ὅροι «μορφή» καὶ «ὕλη» στὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ, ἀναπτύσσεται στὴν Εἰσαγωγή, σελ. LXXXIII.

5. Ὡς φύση νοεῖται ἐδῶ τὸ σύνολο τῶν πραγμάτων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, πὺν προσδιορίζεται ἀπὸ τοὺς καθολικοὺς καὶ ἀναγκαῖους νόμους τοῦ καθαρῶς θεωρητικοῦ λόγου στὴν ἐνδοκοσμικὴ ἐφαρμογὴ του μέσα στὸν αἰσθητὸ κόσμον, τοὺς φυσικοὺς νόμους. (Δὲς τὴν ἔννοια τοῦ φυσικοῦ νόμου στὴν Καντ. φιλοσοφία Εἰσαγ. Ὑπερβ. Ἀναλυτικὴ σ. CVI).

6. Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὴν Καντ. φιλοσοφία ἀναπτύσσεται στὴν Εἰσαγωγή καὶ ἰδίως Μέρ. Α'. Κεφ. V. α. σελ. CXI.

7. Τὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας στὸ σύστημα τοῦ Κάντ καὶ ἡ Καντιανὴ διαίρεση τῆς φιλοσοφίας ἀναπτύσσονται στὰ εἰδικὰ κεφάλαια τῆς Εἰσαγωγῆς. Γιὰ τὸ νόημα καὶ τὴ διαίρεση τῆς φιλοσοφίας ὁ Κάντ μιλάει καὶ στὰ ἑξῆς ἔργα του 1) Kr. d. r. V. Architektonik d. r. V. 2) Metaph. Anfangsgründe der Naturwissenschaft. Vorrede. 3) Kr. d. Urteilstkraft. Einleitung. 4) Logik. Einleitung. 5) Über Philosophie überhaupt.

ήταν λογική, δηλαδή ένας κανόνας* για τή διάνοια ή τὸ λογισμό, πὸν ἰσχύει γιὰ κάθε σκέψη καὶ πρέπει ν' ἀποδειχθῆ. Ἀντίθετα τόσο ἡ φυσικὴ φιλοσοφία ὅσο καὶ ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία μποροῦν νάχουν ἢ καθεμιὰ τους καὶ τὰ ἐμπειρικά τους στοιχεῖα, γιὰτὶ ἡ πρώτη πρέπει νὰ ὀρίση τοὺς νόμους τῆς φύσης, ὡς ἀντικειμένου τῆς ἐμπειρίας, κ' ἡ δευτέρη τοὺς νόμους τῆς ἀνθρώπινης θέλησης, ὡς θέλησης, πὸν παθαίνεται ἀπ' τὴ φύση· μ' ἄλλους λόγους ἀπ' τὸ ἓνα μέρος ἡ φυσικὴ φιλοσοφία ἔχει νὰ ὀρίση τοὺς νόμους, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους γίνονται ὅλα στὸν κόσμον, ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία ἔχει νὰ ὀρίση τοὺς νόμους, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους ὀφείλουν ὅλα νὰ γίνονται στὸν κόσμον, καὶ συνάμα νὰ μελετήσῃ καὶ τοὺς ὄρους, πὸν κάνουν συχνὰ νὰ μὴ γίνεται στὴ ζωὴ αὐτὸ πὸν ὀφείλε νὰ γίνῃ.

Ἐμπειρικὴ μπερθεῖ νὰ ὀνομαστῆ κάθε φιλοσοφία, πὸν στηρίζεται σ' ἐμπειρικὲς ἀρχές· ἡ φιλοσοφία ὅμως, πὸν οἱ θεωρίες της καὶ οἱ διδασκαλίες της στηρίζονται σὲ ἀρχές a priori,⁹ ὀνομάζεται καθαρὴ φιλοσοφία. Ἡ τελευταία, ὅταν ἦναι καθαρὰ τυπικὴ, λέγεται λογικὴ,¹⁰ ὅταν ὅμως περιορίζεται σὲ ὄρισμένα ἀντικείμενα τοῦ νοῦ ὀνομάζεται μεταφυσικὴ.¹¹

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ξεπετιέται ἡ ἰδέα μιᾶς διπλῆς μεταφυσικῆς, μιᾶς μεταφυσικῆς τῆς φύσης καὶ μιᾶς μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν.

8. «Κανονικὸν» πρῶτος ὄρισε τὴ λογικὴ ὁ Ἐπίκουρος. (Διογ. Λαέρτ. X. 29. Cicero. Acad. II. 30, De finib. I. 7, Seneca. Epist. 89).

9. A priori (πρωιότερα) καὶ a posteriori (ὕστερότερα) εἶναι θεμελιακοὶ ὄροι στὴν Καντιανὴ φιλοσοφία. Οἱ ὄροι αὐτοὶ βγήκαν ἀπὸ τοὺς Ἀριστοτελικοὺς ὄρους «πρότερον» καὶ «ὑστερον». Στὴν προκαντιανὴ φιλοσοφία (Descartes, Spinoza, Leibniz) οἱ ὄροι αὐτοὶ ἔχουν ἄλλο νόημα καὶ ἀναφέρονται στὴν αἰτία καὶ στὸ ἀποτέλεσμα. Γνώση a priori, στὴν προκαντιανὴ φιλοσοφία, εἶναι ἡ γνώση ἀπὸ τὰ πραγματικὰ αἰτία, γνώση a posteriori εἶναι ἡ γνώση ἀπὸ τ' ἀποτελέσματα. A priori στὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ εἶναι τὸ καθαρὸ πνευματικὸ στοιχεῖο, πὸν εἶναι ἀπόλυτα ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν ἐμπειρία. A posteriori ἀντίθετα εἶναι τὸ καθαρὸ ἐμπειρικὸ στοιχεῖο, πὸν δίνουν οἱ αἰσθήσεις. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ τονισθῆ ἔδῳ, πὸς οἱ ὄροι αὐτοὶ δὲν πρέπει νὰ παίρνωνται μὲ νόημα ψυχολογικὸ, ἀλλὰ μὲ νόημα καθαρὰ γνωσιοθεωρητικὸ. A priori στὸν Κάντ δὲ θὰ εἰπῆ τὸ στοιχεῖο, πὸν εἶναι ψυχολογικὰ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, ἀλλὰ τὸ στοιχεῖο, πὸν γνωσιοθεωρητικὰ καὶ λογικὰ εἶναι πρὶν ἀπὸ κάθε ἐμπειρία καὶ συνεπῶς ἀνεξάρτητο ἀπὸ κάθε ἐμπειρία. Ἀπὸ ψυχολογικὴ καὶ χρονολογικὴ ἄποψη ἀντίθετα στὴν Καντ. φιλοσοφία τὸ a posteriori εἶναι πρὶν ἀπὸ τὸ a priori. Ὁ Κάντ στὴν ἀρχὴ τῆς Κ. Κ. Λ. τονίζει κατηγορηματικά, ὅτι «ὅλες οἱ γνώσεις μας ἀρχίζου νὰ μὲ τὴν ἐμπειρία, ἀλλὰ δὲν πηγάζουν καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία».

10. Ὁ Κάντ διακρίνει τὴ Γενικὴ λογικὴ καὶ τὴν Ὑπερβατικὴ λογικὴ. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν a priori νόμων τοῦ καθαροῦ λόγου, ὡς καθαρῆς μορφῆς. Ἡ Ὑπερβ. λογικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν a priori νόμων τοῦ καθαροῦ λόγου στὴν ἐνδοκοσμικὴ ἐφαρμογὴ του καὶ στὴν καθαρὴ ὑπερβατικὴ (transzendentale) σχέση του μὲ τὸν κόσμον. Ἡ Γεν. λογικὴ θεμελιώνεται σὲ ἀναλυτικὲς κρίσεις, ἡ Ὑπερβ. λογικὴ θεμελιώνεται σὲ συνθετικὲς κρίσεις a priori.

11. Ἡ ἔννοια τῆς μεταφυσικῆς στὴν Καντ. φιλοσοφία ἀναπτύσσεται στὴν Εἰσαγ. Α'. III. Διαίρεση τῆς φιλοσοφίας.

Ἡ φυσικὴ συνεπῶς θᾶχην ἓνα ἐμπειρικό, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἓνα θεωρητικὸ μέρος· τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἠθικὴ. Τὸ ἐμπειρικό ὅμως μέρος τῆς ἠθικῆς θὰ μπορούσε ἐδῶ εἰδικώτερα νὰ ὀνομασθῆ *πρακτικὴ ἀνθρωπολογία*, ἐνῶ τὸ καθαρὸ θεωρητικὸ μέρος θ' ἀποτελοῦσε τὴν καθαρὴν ἠθικὴν.

Ἔτσι τὰ ἐπαγγέλματα καὶ ὅλες οἱ βιομηχανίες καὶ οἱ τέχνες εἶχαν μεγάλη ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον στὸν κόσμον μετὰ τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας. Ὅταν καταμερίζεται καὶ κατανέμεται ἡ ἐργασία, καθεὶ ἐργάτης δὲν κάνει ὅλες τὰς ἐργασίας, ἀλλὰ περιορίζεται καὶ εἰδικεύεται μόνον σ' ἓνα ὁρισμένον εἶδος ἐργασίας, πού διαφέρει τεχνικῶς ἀπὸ τῶν ἄλλων εἰδῶν τῆς ἐργασίας, καὶ μ' αὐτὸν τρόπο κατορθώνει νὰ ἐργάζεται εὐκολώτερα καὶ μετὰ τὴν πιὸ μεγάλη τελειότητα. Ἐκεῖ ὅμως, ὅπου οἱ ἐργασίες δὲν εἶναι χωρισμέναι καὶ κατανειμημέναι καὶ ὁ καθένας κάνει ὅλες τὰς ἐργασίας καὶ εἶναι σὴν πραγματικότητι καὶ ἓνας χιλιοτεχνίτης, οἱ τέχνες καὶ γενικῶς ὅλη ἡ οἰκονομία δὲν κάνουν καμμιὰ πρόοδον καὶ βρίσκονται σὴν πιὸ μεγάλην βαρβαρότητα. Ἄλλ' ἂν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα καὶ αὐτὰ ἦναι ἀλήθεια, θὰ ἔδειξε νὰ ἐξετασθῆ τὸ ζήτημα, ἂν ἡ καθαρὴ φιλοσοφία δὲν ἀπαιτῆ σ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς τῶν εἰδικῶν ἀνθρωπότητος, καὶ ἂν δὲ θὰ ἦταν καλύτερον καὶ ὠφελιμώτερον γιὰ ὅλον τὸν ἐπιστημονικὸν καὶ πνευματικὸν κόσμον, ἂν οἱ ἄνθρωποι, πού ἔχουν συνειθίσει νὰ ἐμπορεύωνται στὸν πολὺν κόσμον τὸν ἐμπειρισμὸν καὶ τὸ θεωρητικὸν πνεῦμα καὶ τὰ δύο μαζί σ' ἓνα μίγμα σύμφωνα μετὰ τὰ γούστα καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν πολλῶν καὶ τοῦ κοινοῦ καὶ μάλιστα σὲ ἀναλογίαις, πού δὲν ξέρουν οὔτε οἱ ἴδιοι, οἱ ἄνθρωποι, πού αὐτοχαρακτηρίζονται ὡς ἐλεύθερα πνεύματα καὶ θεωροῦν ὡς ὄνειροπόλους τοὺς καθαρούς θεωρητικούς, ἐρωτιζόσαντες καὶ ἔπαυαν νὰ κάνουν καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἐπαγγέλματα, πού ἔχουν βαθύτατες μεταξὺ τούτων διαφορὰς καὶ ἀπαιτοῦν τελείως ξεχωριστὰς ἰδιότητες καὶ πνευματικὰς ἀρετὰς καὶ εἶναι τελείως ἀδύνατον νὰ ἐνωθῶν σ' ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον δίχως μεγάλην κατὰπτωσιν.¹² Περιορίζομαι ὅμως ἐδῶ νὰ θέσω μόνον τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ φύσις τῆς ἐπιστήμης δὲν ἀπαιτῆ καὶ δὲν ἐπιβάλλῃ νὰ ξεχωρίζεται πάντα μετὰ προσοχὴν τὸ ἐμπειρικὸν ἀπὸ τὸ καθαρὸν θεωρητικὸν μέρος τῆς καὶ ἀπείνω ἀπὸ τὴν κυρίως φυσικὴν (τὴν ἐμπειρικὴν φυσικὴν) νὰ ἐπιβιβάζεται ἡ μεταφυσικὴ τῆς

12. Ὁ Κάντ ἔχει ὑπὸ ὄψιν τὸν ἐδῶ τὴν λαϊκὴν φιλοσοφίαν τῆς Γερμανίας τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἡ φιλοσοφία αὕτη ἀνθίσθη κατὰ τὸν ἴσκιον τῆς ῥασιοναλιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Wolff μετὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀγγλικοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τοῦ ντεϊσμοῦ καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Rousseau. Ἡ Γερμανικὴ λαϊκὴ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι ἐμπειρικὴ, δὲν ἔχει ἀξιώσεις βάρους, εἶναι ἐκλεκτικὴ καὶ ζητᾷ νὰ συμβιβάσῃ τὸ νοολογισμὸν καὶ τὸν ἐμπειρισμὸν τῆς ἐποχῆς. Εἶναι ἐπίσης διδακτικὴ καὶ εὐδαιμονιστικὴ καὶ ἀπὸ τὴν τελευταίαν αὕτη ἀποψη ὡς κύριον πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας θεωρεῖ τὸ πρόβλημα τῆς ἀθανασίας. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς φιλοσόφους ὑπῆρξαν διάσημοι, κοσμοπολιτικοί, ἀνθρωπιστῆς καὶ ἐλεύθερα πνεύματα καὶ ἐργάστηκαν νὰ προπαρασκευάσουν τὸν αἰῶνα τοῦ κλασσικοῦ Γερμανικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ κυριώτεροι ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς φιλοσόφους εἶναι οἱ Basedow (1723 — 1790), Mendelssohn (1729 — 1786), Nicolai (1733 — 1811), Abbt (1738 — 1766), Engel (1741 — 1802), Feder (1740 — 1825), Garve (1742 — 1798).

φύσης κι' απάνω από την πρακτική ανθρωπολογία¹³ ή μεταφυσική τῶν ἠθῶν, προσεχτικὰ καὶ ὁλότελα ξεκαθαρισμένη ἀπὸ κάθε στοιχεῖο ἐμπειρικό. Μόνο μ' αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ μπορούσαμε νὰ γνωρίσουμε, τί εἶναι δυτατὸ νὰ κατωρθώσῃ καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ὁ καθαρὸς λόγος· καὶ ἀπὸ ποιῆς πηγῆς πηγάζει ἢ a priori διδασκαλία του. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἄλλως τε θὰ μπορούσαν ν' ἀναλάβουν, εἴτε ὅλοι ὅσοι διδάσκουν τὴν ἠθικὴ (κ' εἶναι σωστὴ λεγεώνα), εἴτε μόνο ὅσοι αἰσιάνονται, πῶς εἶναι πλασμένοι γι' αὐτὸ ἀπ' τὴ φύση.

Ἐπειδὴ ἀντικείμενο καὶ κύριος σκοπὸς τοῦ ἔργου μου αὐτοῦ εἶναι ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία, περὶ τοῦ ἐρωτήματός μου μόνο στὸ ζήτημα, ἂν δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆται ὡς ὑπέροχη ἀνάγκη ἢ θεμελίωση μιᾶς καθαρῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας, ποὺ θὰ ἦταν τελείως ξεκαθαρισμένη καὶ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε στοιχεῖο ἐμπειρικό ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ανθρωπολογίας. Γιατὶ ἡ ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα μιᾶς καθαρῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας εἶναι μὴ ἀλήθεια, ποὺ λάμπει ὁλόφωτα ἐκτὴ καθαυτῆ ἀπὸ τὴν ἰδέα, ποὺ ἔχει ὅλος ὁ κόσμος γιὰ τὸ ἠθικὸ χρέος καὶ τὸν ἠθικὸ νόμο. Πρέπει καθένιας νὰ ὁμολογήσῃ, πῶς, γιὰ νὰ ἔχῃ ἕνας νόμος ἠθικὴ ἀξία στὴ ζωὴ καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ ἠθικὰς ὑποχρεώσεις, πρέπει νὰ ἰσχύῃ μὴ ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα καὶ καθολικὴ ἀξία γιὰ ὅλο τὸν κόσμ¹⁴, πῶς ἡ ἐντολὴ «ὀφείλεις νὰ μὴν ψεύδεσαι» δὲν ἰσχύει μόνο γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅλα τ' ἄλλα πνευματικὰ ὄντα ὅλου τοῦ κόσμου, πῶς τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ ὅλους τοὺς ἄλλους ἠθικὸς νόμους καὶ συνεπῶς ἡ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς ὑποχρεωτικότητας, ποὺ θεμελιώνει κι' ἐπιβάλλει ἠθικὰς ὑποχρεώσεις στὴ ζωὴ, δὲν πρέπει ἐδῶ νὰ ζητηθῆ στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου ἢ στὰ ἔξωτερικὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς του μέσ' στὸν κόσμ¹⁵, ἀλλὰ μόνο a priori στὶς ἐννοίες τοῦ καθαρῶς λόγου, καὶ τέλος πῶς καὶ κάθε ἄλλη ἠθικὴ ἐντολὴ, ποὺ στηρίζεται μόνο στὶς ἀρχές τῆς ἀπλῆς ἐμπειρίας κι' ἔχει καὶ στὸ ἐλάχιστο, ἴσως καὶ σ' ἕνα μόνο κίνητρο, βάση ἐμπειρική, ὅσο καὶ νὰ ναι γενικὴ ἀπὸ μὴ ἄλλη ἄποψη, μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἕνας πρακτικὸς κανόνας, ποτε ὅμως ὡς ἠθικὸς νόμος τῆς ζωῆς.

Οἱ ἠθικοὶ λοιπὸν νόμοι μὲ τίς ἀρχές τους διακρίνονται οὐσιαστικὰ, πὲρὶ κάθε πρακτικὴ γνώση, ἀπὸ κάθε στοιχεῖο ἐμπειρικό, καὶ μάλιστα κάθε ἠθικὴ φιλοσοφία στηρίζεται τελείως μόνο στὸ καθαρὸ μέρος της, καί, ὅταν ἐφαρμόζεται στὸν ἀνθρώπο, ὄχι μόνο δὲ δανεῖζεται καὶ δὲν παίρνει τίποτα καὶ τὸ

13. Σχετικὰ μὲ τὴν ανθρωπολογία εἶναι τὰ ἑξῆς ἔργα τοῦ Κάντ. 1) Anthropologie in pragmatischer Hinsicht. 2) Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen. Ἐπίσης ἀπὸ τὰ μετὰ θάνατο 1) Kants Menschenkunde., ἔκδ. Starke, 1831. 2) Psychologie in Pölitz Metaphysik, ἔκδ. 1821. 3) Kants Reflexionen zur Anthropologie. Ἐκδ. Erdmann 1882. Ἐπίσης τὰ σχετικὰ μὲ τὴν φιλοσοφία τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἔργα καὶ ἡ τρίτη κριτικὴ.

14. Ἡ καθολικότητα καὶ ἡ ἀναγκαιότητα, ὅπως ἀναπτύξαμε καὶ στὴν Εἰσαγωγή, εἶναι οἱ οὐσιαστικὲς ιδιότητες τῶν a priori ἀρχῶν καὶ συνεπῶς καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὡς a priori ἀρχῆς τοῦ καθαρῶς ἠθικοῦ λόγου.

ελάχιστο από την εμπειρική γνώση της ανθρώπινης φύσης (την ανθρωπολογία), αλλά και δίνει στον άνθρωπο ως πνευματική φύση και ουσία τους a priori νόμους της ζωής του. Οί νόμοι αυτοί, είναι αλήθεια, απαιτούν ένα λεπτό και όχι απ' την πείρα της ζωής πνεύμα, για να διακρίνει απ' το ένα μέρος τις περιπτώσεις της πρακτικής εφαρμογής τους μέσ' στον κόσμο, κι' επιδρά απ' το άλλο μέρος ηθικά στη ζωή και συντελή, ώστε οι ηθικοί νόμοι να ενθουσιάζουν την ψυχή του ανθρώπου κι' επιρροεύουν γόνιμα τ' δέλησή του στην ηθική ζωή του κόσμου, γιατί ο άνθρωπος στην πραγματικότητα παθαίνεται από τόσες πολλές αισθητικές όρμες και τόσα πάθη στη ζωή του, ώστε, αν κι' έχει τή δύναμη και τήν ικανότητα να συλλάβη πνευματικά τήν ιδέα ενός καθαρού πρακτικού λόγου,¹⁵ δέν έχει μολαταυτα τή δύναμη να ενσαρκώσει δημιουργικά και να πραγματοποιήσει in concreto τήν ιδέα αυτή μέσ' στον κόσμο και στην ηθική ζωή του.

Μιά μεταφυσική λοιπόν των ηθών είναι απόλυτα αναγκαία, όχι μόνο για καθαρά θεωρητικούς λόγους, για τή θεωρητική έρευνα της πηγής των a priori πρακτικών αρχών του πνεύματός μας, αλλά και για ηθικούς λόγους, για τήν άγνότητα των ηθών, γιατί τὰ ηθία είναι εκτεθειμένα σε πολλούς και μεγάλους κινδύνους διαφθοράς, όταν λείπη απ' τή ζωή του ανθρώπου και δέν υπάρχει ως οδηγός και υπέρτατος κανόνας τής ορθής ηθικής του κρίσης ή μεταφυσική των ηθών ως καθαρή ηθική φιλοσοφία. Γιατί, για να ήναι μια πράξη καλή από ηθική άποψη, δέν αρκεί μόνο να ήναι σε άρμονία με τόν ηθικό νόμο, αλλά πρέπει και να γίνεται με τή θέληση του ηθικού νόμου και να πηγάζη μόνο απ' τή θέληση αυτή του ηθικού νόμου.¹⁶ αλλιώς

15. Καθαρός πρακτικός λόγος, στο νόημα του Κάντ, είναι ο καθαρός λόγος ως πηγή απόλυτων ηθικών αρχών, που προσδιορίζουν τήν ανθρώπινη θέληση στην ηθική της ενέργεια. Ο όρος «πρακτικός» στη φιλοσοφία του Κάντ αναφέρεται σ' αυτό, που έχει σχέση με τήν ενέργεια ενός πνευματικού και ηθικού όντος μέσ' στον κόσμο και με τόν ηθικό προσδιορισμό τής θέλησής του, δέν προϋποθέτει όμως εμπειρικές αρχές. Αντίθετα ή «πρακτική φιλοσοφία» του Κάντ θεμελιώνεται σε απόλυτες a priori αρχές του καθαρού λόγου. Ως «πρακτικό» ο Κάντ κυρίως έννοει ό,τι στηρίζεται στην έλευθερία και αναφέρεται στους a priori νόμους, που διέπουν τó χρέος (Sollen), αυτό που όφείλει να γίνεται ή να μη γίνεται στη ζωή.

16. Στους λόγους αυτούς περιέχεται όλη ή ηθική του Κάντ, όπως αναπτύσσεται πλατύτερα πιο κάτω στο έργο αυτό και στην Κ. Π. Α. Σκοπός τής ηθικής αυτής του Κάντ δέν είναι ή έξωτερική άρμονία των πράξεων του ηθικού όντος με τόν ηθικό νόμο, άλλ' ή έσωτερική άρμονία των πράξεων με τόν ηθικό νόμο, δηλαδή ή άρμονία των πράξεων με τó ηθικό πνεύμα και τήν ηθική ψυχή του ηθικού όντος. Κατά τήν ηθική διδασκαλία του Κάντ πηγή των ηθικών πράξεων πρέπει να ήναι μόνο ή άγαθή θέληση, απόλυτα λυτρωμένη από κάθε έξωτερικό, υλικό κι' εμπειρικό και μη καθαρά πνευματικό και ηθικό στοιχείο, δηλαδή ή απόλυτη ηθική ιδέα. Απόλυτη ηθική αξία, στα μάτια του Κάντ, έχει μόνο τó καθαρό ηθικό πνεύμα, ο άγνός ηθικός στοχασμός, ή ηθική ιδέα. Μοναδικό κίνητρο τής ηθικής ενεργείας πρέπει να ήναι ο καθαρός ηθικός σεβασμός, δηλαδή ο σεβασμός του απόλυτου, παγκοσμίου κι' αιωνίου ηθικού νόμου. Η ηθική ενέργεια πρέπει ν' αναβρύξη πηγαια από μέσα μας και μόνο απ' τή βαθιά συνείδηση του ηθικού χρέους

ή άρμονία αυτή τών ήθικών πράξεων του πνευματικού και ήθικού όντος με τον ήθικό νόμο είναι συμπτωματική και άβέβαιη, γιατί με' αρχή, που δέν πηγάζει από τις άγνές πηγές της έσωτερικής ήθικότητας, μπορεί νάχη στην πραγματικότητα ως αποτελέσματα, άλλοτε πράξεις σε τελεία άρμονία με τον ήθικό νόμο και άλλοτε πράξεις δλωσδιόλου αντίθετες προς την ήθικότητα. Συνεπώς ο άπόλυτος ήθικός νόμος, σ' όλη του την άγνότητα, την όμορφιά και τη λάμψη (κι' αυτό είναι που κυρίως προσέχει κι' ενδιαφέρει από ήθική άποψη), δέν πρέπει πουθενά άλλο να ζητηθῆ, παρά μόνο σε μιá καθαρή φιλοσοφία· πρέπει λοιπόν ν' αρχίσουμε απ' αυτή τη φιλοσοφία (τη μεταφυσική),¹⁷ γιατί δίχως την καθαρή αυτή φιλοσοφία είναι άπολύτως αδύνατο να θεμελιωθῆ και να υπάρξει ήθική φιλοσοφία· και πρέπει μάλιστα να προστεθῆ, πώς δέν αξίζει καν το όνομα της φιλοσοφίας ή έπιστήμη, που ένώνει και μπερδεύει τις καθαρές αρχές του λόγου με τις εμπειρικές αρχές (γιατί ακριβώς σ' αυτό ή φιλοσοφία ξεχωρίζει από την κοινή θεωρητική γνώση, γιατί εκθέτει συστηματικά κι' επιστημονικά ως ξεχωριστή έπιστήμη αυτό, που ή κοινή γνώση του λαού βλέπει μόνο θαμπά και σκοτεινά), και πολύ περισσότερο ή έπιστήμη αυτή δέν αξίζει να ονομασθῆ ήθική φιλοσοφία, γιατί ακριβώς με τη σύγκριση αυτή και την έλλειψη συστηματικότητας κι' επιστημονικού πνεύματος και γενικά με τη σκοτεινιά της φθείρει και καταστρέφει τελείως την άγνότητα τών ήθών κι' έχει αντίθετα αποτελέσματα από τον αληθινό και κύριο προσορισμό της.

Δέν πρέπει όμως κανείς να φαντασθῆ, πώς αυτό, που ζητούμε στο έργο μας αυτό, βρίσκεται ήδη στην προπαιδευτική της ήθικής φιλοσοφίας του δοξασμένου Wolff¹⁸, την προπαιδευτική, που προτάσσεται στο έργο του που ο ίδιος ονόμασε Γενική πρακτική φιλοσοφία, και πώς το έργο μας

και το σεβασμό του ήθικού νόμου ως άπόλυτης αριστι αρχής του καθαρού λόγου. Ο ήθικός σεβασμός, στο νόημα του Κάντ, είναι ένα καθαρό πνευματικό αίσθημα και πηγάζει μόνο από τον καθαρό λόγο, προϋποθέτει την άπόλυτη ήθική λύτρωση από την αισθητικότητα και τη φύση και είναι στο βάθος συνείδηση και λατρεία της πνευματικής και ήθικής ουσίας του κόσμου, λατρεία της ανθρώπινης φύσης ως πνευματικής φύσης και ουσίας.

17. Έδώ τη μεταφυσική τών ήθών.

18. Ο Christian Wolff (1679—1754), κατά τον Κάντ, είναι ο διασημότερος εκπρόσωπος του δογματικού ήραιοναλισμού και κατά τον Hegel ένας από τους μεγαλύτερους πνευματικούς παιδαγωγούς του Γερμανικού Έθνους. Ο Wolff υπῆρξε ο μεγαλύτερος Γερμανός φιλόσοφος της εποχής του Γερμανικού Φωτισμού κι' έθεμελίωσε το δογματικό ήραιοναλισμό άπάνω στην Άριστοτελική, τη Στοϊκή, τη σχολαστική, την Καρτεσιανή, τη Σπιννοζική φιλοσοφία και ιδίως στη φιλοσοφία του Leibniz. Ο Wolff υπῆρξε κυρίως εκλαϊκευτής της φιλοσοφίας του Leibniz και ή φιλοσοφία του είχε τεράστια επίδραση σ' όλη τη Γερμανία. Η ήθική του Wolff στηρίζεται στην αρχή της ήθικής τελειότητας και της ήθικής άρμονίας με την αληθινή φύση και τη βαθύτερη ουσία του ανθρώπου. Κατά τον Ed. Hartmann ή ιδέα της ήθικής άρμονίας του Wolff είναι ή ιδέα της Έλληνικής άρμονίας παρασμένη από τη μεσαιωνική σχολαστική φιλοσοφία.

αὐτὸ δὲν ξανοίγει νέους δρόμους καὶ νέους κόσμους. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ προπαιδευτικὴ τοῦ Wolff εἶναι μιὰ γενικὴ πραχτικὴ φιλοσοφία, δὲν ἔχει ὡς ἀντικείμενο μιὰ ξεχωριστὴ καὶ ὠρισμένη θέληση, ὅπως λόγου χάρη τὴ θέληση, ποὺ αὐτοπροσδιορίζεται καθαρὰ καὶ ὁλότελα ἀπὸ ἀρχὲς a priori κι' ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐμπειρικὰ κίνητρα καὶ μπορεῖ συνεπῶς νὰ ὀνομαστῆ καθαρὴ θέληση¹⁹, ἀλλ' ἔχει ὡς ἀντικείμενο μόνο τὴ θέληση γενικά, μ' ὅλες τὶς πράξεις της, ποὺ πηγάζουν ἀπ' αὐτὴ, καὶ μ' ὅλους τοὺς ὅρους της, ποὺ εἶναι μέσα στὴ φύση της, στὸ γενικὸ αὐτὸ νόημά της. Γι' αὐτὸ ἡ Γενικὴ πραχτικὴ φιλοσοφία τοῦ Wolff διακρίνεται ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ τῶν ἡθῶν, ὅπως ἡ γενικὴ λογικὴ διακρίνεται ἀπὸ τὴν ὑπερβατικὴ φιλοσοφία²⁰. Ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς δυὸ τελευταῖες αὐτὲς ἐπιστῆμες ἐξετάζει τὶς λειτουργίες καὶ τοὺς κανόνες τῆς σκέψης γενικά, ἡ δευτέρη ὅμως ἐρευνᾷ τὶς εἰδικὲς λειτουργίες καὶ τοὺς κανόνες μόνο τῆς καθαρῆς σκέψης, δηλαδὴ τῆς σκέψης, ποὺ γνωρίζει τελείως a priori τ' ἀντικείμενα τοῦ κόσμου. Γιατὶ ἡ μεταφυσικὴ τῶν ἡθῶν θρεῖται νὰ ἐξετάζη καὶ νὰ μελετᾷ τὴν ἰδέα καὶ τὶς ἀρχὲς μιᾶς δυνατῆς καθαρῆς θέλησης καὶ ὄχι τὶς πράξεις καὶ τοὺς ὅρους τῆς ἀνθρώπινης θέλησης γενικά, ποὺ στὸ μεγαλύτερο μέρος τοὺς πηγάζουν ἀπὸ τὴν ψυχολογία. Τ' ὅτι στὴ Γενικὴ πραχτικὴ φιλοσοφία γίνεται λόγος (ἂν καὶ ἀντικανονικὰ καὶ χωρὶς κῦρος) καὶ γιὰ τοὺς ἡθικοὺς νόμους καὶ γιὰ τὸ ἡθικὸ χρέος, αὐτὸ δὲν ἀναιρεῖ καθόλου τὴ θεωρία μου. Γιατὶ οἱ δημιουργοὶ τῆς ἐπιστῆμης αὐτῆς μένουν πιστοὶ στὴν ἰδέα, ποὺ ἔχουν γιὰ τὴν ἐπιστήμη τους, καὶ δὲν ξεχωρίζουν τὶς ἀρχὲς ἐνεργείας, ποὺ μᾶς φανερόνουνται ἀπὸ τὸν καθαρὸ λόγο ὡς τελείως a priori καὶ εἶναι ἀπόλυτα ἡθικὲς, ἀπὸ τὶς ἐμπειρικὲς ἀρχὲς,²¹ ποὺ ἡ ἀνθρώπινη διάνοια ὑψώνει σὲ γενικὲς ἔννοιες μετὰ τὴ σύγκριση μόνο τῶν δεδομένων τῆς πείρας· τὶς ἀρχὲς μάλιστα αὐτὲς δὲ βλέπουν ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν ποιοτικῶν διαφορῶν τῶν πηγῶν, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν ποσοτικῶν διαφορῶν τους (στὰ μάτια τους ὅλες οἱ ἀρχὲς τῶν πράξεων τοῦ ἡθικοῦ ὄντος ἔχουν τὴν ἴδια ἀξία) καὶ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο πλάθουν τὴν ἔννοιά τους γιὰ τὴν ἡθικὴ ὑποχρεωτικότητα· ἡ ἔννοια αὐτὴ δὲν εἶναι βέβαια λιγώτερο γι' αὐτὸ ἡθικὴ, ἀλλ' εἶναι τὸ μόνο, ποὺ

19. «Καθαρὴ θέληση», στὸ νόημα τοῦ Κάντ, εἶναι ἡ θέληση, ποὺ στὴν ἡθικὴ της ἐνέργεια προσδιορίζεται μόνο ἀπὸ τὸν καθαρὸ λόγο καὶ συνεπῶς εἶναι ἀπόλυτα ἀνεξάρτητη καὶ τελείως λυτρωμένη ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὴν αἰσθητικότητα.

20. Ὁ ὅρος «ὑπερβατικὴ φιλοσοφία» ἔχει ἐδῶ τὴν εἰδικὴ ἔννοια, ποὺ ἔχει στὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ. Ἡ ἔννοια αὐτὴ ἀναπτύσσεται στὴν Εἰσαγωγή, σελ. XCVI.

21. Οἱ ἐμπειρικὲς ἀρχὲς, στὸ νόημα τοῦ Κάντ, μποροῦν νὰ ἔχουν γενικότητα (generalitas), ὄχι ὅμως καθολικότητα (universalitas). Οἱ ἐμπειρικὲς ἀρχὲς εἶναι γενικὲς, ὅταν ὕστερ' ἀπὸ μεγάλη καὶ μακρόχρονη πείρα ἀναγνωρίζονται ὡς ὠφέλιμες σύμφωνα μετὰ τὸ πνεῦμα ἐνὸς τόπου ἢ μιᾶς ἐποχῆς. Οἱ ἀρχὲς ὅμως αὐτὲς εἶναι σχετικὲς καὶ μετὰ περιορισμένη ἀξία, δὲν ἔχουν ἀπόλυτο, παγκόσμιο κι' αἰώνιο κῦρος καὶ δὲ διατάσσουν κάτι μετὰ ἀπόλυτη πνευματικὴ ἀναγκαιότητα ὡς κατηγορικὲς προσταγές, ὅπως οἱ ἀπόλυτες ἀρχὲς τοῦ καθαροῦ λόγου. Οἱ ἐμπειρικὲς ἀρχὲς εἶναι μόνο γενικὲς συμβουλές.

μπορεί να ζητηθῆ ἀπὸ μιὰ φιλοσοφία, ἡ ὁποία δὲν ἐξετάζει τὴν πρώτη πηγὴ ὄλων τῶν δυνατῶν πραχτικῶν ἐννοιῶν καὶ δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ γνωρίσῃ, ἂν οἱ ἐννοιες αὐτὲς ἦναι a priori ἢ a posteriori.²²

Μὲ τὸ σκοπὸ νὰ δώσω μιὰ μέρα στὸν κόσμον μιὰ μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν²³, δίνω τώρα προκαταρκτικὰ τὶς Ἀρχὲς αὐτὲς τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν. Πραγματικὰ δὲν ὑπάρχει καμμιὰ ἄλλη γενὴ βίαση, ποὺ νὰ μπορῆ στερεὰ νὰ θεμελιωθῆ ἀπὸ τὴν αὐτὴ ἡ μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν, παρὰ μόνο ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ πραχτικοῦ λόγου²⁴, ὅπως ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ θεωρητικοῦ λόγου, ποὺ εἶδε ἤδη τὸ φῶς τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ μόνη γενὴ βίαση τῆς μεταφυσικῆς τῆς φύσης. Ἄλλ' ἀπ' τὸ ἓνα μέρος ἡ πρώτη ἀπ' τὶς δυὸ αὐτὲς κριτικὲς δὲν εἶναι καὶ τόσο ἀπόλυτα ἀναγκαῖα, ὅσο ἡ δεύτερη, γιατί τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καὶ μάλιστα καὶ τὸ πιὸ κοινὸ πνεῦμα, στὰ ἠθικὰ ζητήματα εὐκολώτατα ἀναπτύσσεται σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ ὑψώνεται πολὺ ψηλὰ στὸ φῶς καὶ στὴν ἀλήθεια στὸν κύκλο τῆς ἠθικῆς²⁵, ἐνῶ τὸ καθαρὸ θεωρητικὸ πνεῦμα εἶναι ἀπ' τὴ φύση του ἀποκλειστικὰ διαλεκτικὸ²⁶, ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος θεωρῶ ὡς ἀναγκαῖο, γιὰ νὰ μπορῆ μιὰ κριτικὴ τοῦ πραχτικοῦ λόγου νὰ θεωρηθῆ ὡς τελεία, νὰ μπορῆ ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀπόλυτη ἐνότητα τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πραχτικοῦ λόγου σὲ μιὰ κοινὴ ἀρχή, γιατί στὸ κάτω τῆς γραφῆς ὁ λόγος εἶναι ἓνας καὶ ὁ αὐτὸς καὶ μόνο οἱ ἐφαρμογές του πρέπει νὰ διακρίνονται, ἡ θεωρητικὴ καὶ ἡ πραχτικὴ του χρῆσις²⁷. Δὲν εἶ-

22. Ὁ Κάντ πολεμᾷ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Wolff, γιατί, ὅπως ἀναπτύσσεται στὸ τέλος τοῦ Β' Μέρους, δὲ στηρίζεται στὴν ἠθικὴ αὐτονομία, ἀλλὰ στὴν ἑτερονομία.

23. Ἡ μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν τοῦ Κάντ εἶδε τὸ φῶς τοῦ κόσμου στὰ 1797, ὕστερ ἀπὸ 12 χρόνια ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκδοσὴ τῶν Ἀρχῶν, καὶ σὲ δυὸ μέρη, (Πρῶτες μεταφυσικὲς ἀρχὲς τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ Ἠρῶτες μεταφυσικὲς ἀρχὲς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀρετῆς;).

24. Ἡ Κριτικὴ τοῦ πραχτικοῦ λόγου τοῦ Κάντ δημοσιεύτηκε στὰ 1788.

25. Σὲ πολλὰ μέρη τοῦ ὅλου ἔργου του ὁ Κάντ ἐκφράζει τὸν ἐνθουσιασμό του γιὰ τὸ γενρὸ καὶ φωτεινὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ. Στὰ Προλεγόμενα (Εἰσαγ.) τὸ ἀπλό, γενρὸ καὶ φωτεινὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ χαρακτηρίζεται ὡς «θεῖο δῶρο στὴ ζωὴ». Τὸ γενρὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ ὁ Κάντ θεωρεῖ ἱκανὸ νὰ ὑψωθῆ πολὺ ψηλὰ στὰ ἠθικὰ ζητήματα, ὄχι ὅμως καὶ στὰ θεωρητικὰ προβλήματα. Στὴ θεωρητικὴ φιλοσοφία τὸ λαϊκὸ πνεῦμα δὲν ξεπερνᾷ ποτὲ τὸν ἀπλοϊκὸ ρεαλισμὸ, ποὺ δέχεται ὡς ἀπόλυτα πραγματικὸ μόνο τὸν αἰσθητὸν κόσμον τῶν φαινομένων, καὶ δὲν ὑψώνεται ποτὲ στὸν ὑπερβατικὸν ἰδεαλισμὸ, στὴ διάκριση φαινομένων καὶ νοουμένων. Τὸ λαϊκὸ πνεῦμα τὰ «φαινόμενα» θεωρεῖ ὡς καθ'αυτὸ ὄντα.

26. Ὁ ὅρος «διαλεκτικὸς» ἔχει ἐδῶ τὴν ἐννοίαν, ποὺ ἔχει στὴν Ὑπερβ. Διαλεκτικὴ τῆς Κ.Κ.Α. (Εἰσαγ. σελ. CXVIII).

27. Γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Κάντ γίνεται λόγος στὴν Εἰσαγωγὴ. Τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος ὁ Κάντ τονίζει καὶ στὶς δυὸ πρῶτες κριτικὲς του, κυρίως ὅμως στὴν τρίτη κριτικὴ του (Εἰσαγωγὴ). Στὸ τελευταῖον ἔργο του «Ὁ θεὸς, ὁ κόσμος καὶ ὁ ἄνθρωπος» ὁ Κάντ εἶχε ὡς κύριον σκοπὸν νὰ οἰκοδομήσῃ τὴν ὅλην φιλοσοφίαν του, ὡς σύστημα τοῦ καθαροῦ λόγου, ἀπάνω στὴν ἀπόλυτη ἐνότητα τοῦ πνεύματος. Τὸ ἔργο του ὅμως αὐτὸ δὲν τὸ ἐτελείωσε.

ναι ὅμως δυνατὸ νὰ ὑψωθῶ ἐδῶ στὴν τελειότητα αὐτὴ καὶ στὴν ἀπόλυτη ἐνότητα τοῦ λόγου, χωρὶς νὰ πέσω σὲ ἄλλου εἴδους θεωρίες, ποὺ θὰ βαρύνουν πολὺ καὶ θὰ σκοτίσουν τὸν ἀναγνώστη. Ὁ λόγος αὐτὸς μὲ κάνει νὰ δώσω στὸ ἔργο μου αὐτὸ τὸν τίτλο Ἀρχές τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἡθῶν, ἀντὶ νὰ τ' ὀνομάσω Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου.

Ἐπειδὴ ὅμως ἐξ ἄλλου ἡ μεταφυσικὴ τῶν ἡθῶν, παρ' ὅλο τὸ βαρὺ καὶ κᾶπως τρομαχτικὸ τίτλο της, μπορεῖ ὡς ἓνα μεγάλο βαθμὸ νὰ ἐκλαΐκευτῆ καὶ νὰ προσαρμοστῆ στὸ λαϊκὸ πνεῦμα, βρίσκω ὡς ὠφέλιμο νὰ δώσω χωριστὰ τὴν προκαταρκτικὴ αὐτὴ ἐργασία τῶν ἀρχῶν, γιὰ νὰ μὴν ἔχω νὰ κάμω μὲ τὶς ἀναπόφευχτες δυσκολίες μιᾶς τέτοιας ἐργασίας σὲ ἄλλες μελλοντικὲς εὐκολώτερες πνευματικὲς ἐργασίες.

Οἱ Ἀρχές αὐτὲς τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἡθῶν ἔχουν ὡς ἀντικείμενο τὴν ἐρευνα καὶ τὴ θεμελίωση τῆς ὑπέριστης ἀρχῆς τῆς ἡθικότητος. Τὸ ἔργο μου αὐτὸ μὲ τὴ γενικὴ ἰδέα του καὶ τὸν κύριον σκοπὸ του ἀποτελεῖ ἓνα ξεχωριστὸ σύνολον κι' ἓνα τελείως αὐθιγὸν καὶ αὐθύπαρκτον ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες ἡθικὰς ἐργασίας κι' ἐρευνῆς ἔργου. Εἶναι ἀλήθεια, οἱ θεωρίες μου ἀπάνω στὸ σπουδαιότατον αὐτὸ ζήτημα, ποὺ δὲν ἔχει ὡς σήμερον ἀρκετὰ συζητηθῆ καὶ βαθύτερα μελετηθῆ, θὰ φωτιζόσαν καλύτερα καὶ θὰ εἶχαν μιὰ μεγάλη ἐπιβεβαίωση στὴ ζωὴ, ἂν ἡ ὑπέριστη ἀρχὴ τῆς ἡθικότητος ἐφαρμοζόταν σ' ὅλο τὸ σύστημα κ' ἡ ἐφαρμογὴ αὐτὴ εἶχε ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα στὰ μάτια ὅλου τοῦ κόσμου· μόνο ποὺ θ' ἄπρεπε νὰ μὴν ἐλπίζω σ' ἓνα τέτοιο ἀγαθόν, ποὺ στὸ βάθος θὰ ἱκανοποιούσε περισσότερο τὸν ἐγωϊσμὸν τοῦ ἀνθρώπου, παρὸς τὸ θὰ ἐξυπηρετοῦσε τὸ γενικὸ κοινωνικὸ συμφέρον, γιὰ τὸ ὅτι μι' ἀρχὴ εἶναι εὐκόλῃ στὴν ἐφαρμογὴ της καὶ φαίνεται νὰ ἱκανοποιῆ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν πολλῶν δὲν εἶναι καὶ τελεία ἀπόδειξις, πὼς ἡ ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι ἀληθινή· ἀντίθετα οἱ ἰδιότητες αὐτὲς ξυπνᾶνε μέσα μας ἓνα πνεῦμα μεροληψίας, ποὺ δὲ μᾶς ἀφήνει νὰ κρίνουμε τελείως ἀμερόληπτα καὶ μᾶς ἐμποδίζει νὰ ἰδοῦμε καθαρὰ τὴν ἀρχὴν αὐτὴν καὶ νὰ τὴν ἐκτιμήσουμε ὅπως πρέπει, αὐτὴ καθ'αυτὴ καὶ μὲ κάθε ἀυστηρότητα, δίχως καμμιὰ προκατάληψιν καὶ ὀλωσδιόλου ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε σκέψιν καὶ ἰδέαν συνεπειῶν.

Στὸ ἔργο μου αὐτὸ ἀκολουθῶ τὴ μέθοδον, ποὺ θεωρῶ ὡς πῶς κατάλληλη, ὅταν θέλουμε ἀπ' τὴν κοινὴ λαϊκὴ γνῶσιν νὰ ὑψωθοῦμε ἀναλυτικὰ στὸν ὅρισμὸν τῆς ὑπέριστης ἀρχῆς τῆς γνῶσης αὐτῆς κι' ἔπειτα ξανά συνθετικὰ νὰ κατέβουμε ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀρχῆς αὐτῆς καὶ τῶν πηγῶν της στὴν κοινὴ λαϊκὴ γνῶσιν, ὅπου ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἐφαρμόζεται πραγματικὰ καὶ ἀντικειμενικὰ²⁸. Τὸ ὅλον λοιπὸν ἔργο διαιρεῖται σὲ τρία μέρη.

28. Στὰ δύο πρῶτα μέρη τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὁ Κάντ ἀκολουθεῖ τὴν ἀναλυτικὴν μέθοδον ἢ μεταφυσικὴν ἀνάλυσιν, στὸ τρίτον ὅμως μέρος ἐφαρμόζει τὴ συνθετικὴν μέθοδον. Ἡ πρώτη μέθοδος ἀνεβαίνει ἀντίστροφα ἀπὸ τὰ πραγματικὰ δεδομένα καὶ τὰ προσδιορισμένα στὶς ἀρχὰς καὶ στοὺς ὅρους καὶ στὴν ἀπόλυτη συνθετικὴν πνευματικὴν ἐνότητα ὅλων τῶν ὄρων καὶ πρῶτη ἀρχὴ ὅλων τῶν ἀρχῶν (a principia ab principia). Ἡ δευτέρη μέθοδος ἀντίθετα κατεβαίνει προοδευτικὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν καὶ

1. Πρῶτο μέρος. Μετάβαση ἀπὸ τὴν κοινὴ λαϊκὴ ἠθικὴ γνώση στὴ φιλοσοφικὴ γνώση.

2. Δεύτερο μέρος. Μετάβαση ἀπὸ τὴ λαϊκὴ ἠθικὴ φιλοσοφία στὴ μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν.

3. Τρίτο μέρος. Μετάβαση ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν στὴν κριτικὴ τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

τοὺς ὄρους στὰ πραγματικὰ δεδομένα μέσα στὴ ζωὴ καὶ στὴν πραγματικότητα. Ἡ πρώτη μέθοδος, στὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ, στηρίζεται σὲ ἀναλυτικὲς κρίσεις, ἡ δευτέρη ὁμως μέθοδος στηρίζεται σὲ συνθετικὲς κρίσεις a priori. Ἡ πρώτη μέθοδος σχετικὰ μὲ τὴν ἠθικὴ φιλοσοφία ἐξετάζει τὸν καθαρὸ ἠθικὸ λόγον ὡς μορφή. Ἡ δευτέρη ὁμως μέθοδος ἐξετάζει τὸν καθαρὸ ἠθικὸ λόγον στὴν ἐφαρμογὴ του μέσα στὸν πραγματικὸ κόσμον. Στὸ ἔργο του αὐτοῦ ὁ Κάντ ἀπὸ τὴν καθαρὴ καὶ ἀπόλυτῃ ἀγαθῇ θέλησῃ ἰσχυρίζεται πρῶτα ἀναλυτικὰ στὴν ὑπέρτατῃ ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, τὴν ἐλευθερία, ἔπειτα ἀπὸ τὴς κορυφῆς τῆς ὑπερβατικῆς ἐλευθερίας, ὡς ὑπερβατικῆς ἰδέας τοῦ καθαροῦ λόγου, συνθετικὰ κατεβαίνει στὸν πραγματικὸ ἠθικὸ κόσμον καὶ ἀποδείχνει τὴν ἐλευθερία ὡς ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα.